

Δημήτρης Σαραφιανός

Για τον χωρισμό Κράτους και Εκκλησίας

Είναι γνωστό σε όλους ότι ποτέ στην Ελλάδα δεν υπήρξε νομικός διαχωρισμός Εκκλησίας και Κράτους. Κατ' αρχάς το ελληνικό Σύνταγμα, παρότι καθιερώνει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης¹, αναγνωρίζει την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία ως επικρατούσα θρησκεία, περιλαμβάνει δε διατάξεις που αναδεικνύουν τη συνταγματικά προσδιορισμένη θρησκευτικότητα του Κράτους (όρκος Προέδρου της Δημοκρατίας και βουλευτών², απαγόρευση προσηλυτισμού³, οριοθέτηση της ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης ως σκοπού της Παιδείας⁴, κατάσχεση εντύπων λόγω προσβολής της χριστιανικής και κάθε γνωστής θρησκείας⁵). Οι διατάξεις αυτές φαίνονται να διαλαμβάνουν ότι η ελληνορθόδοξη Εκκλησία είναι πιο ίση από τις άλλ-

λες θρησκείες και θα πρέπει να απολαμβάνει ιδιαίτερα προνόμια (και εν πολλοίς έτσι ερμηνεύονται από την ίδια την Εκκλησία, αλλά και από ορισμένους δικαστές). Υπό αυτό το πρίσμα έχουν εκδοθεί δικαστικές αποφάσεις που διερμηνεύουν ως προσηλυτισμό σχεδόν κάθε διάδοση θρησκευτικών ιδεών ενάντια στην επικρατούσα θρησκεία⁶, απαγορεύουν την πρόσληψη ετερόδοξων εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία των θρησκευτικών⁷ (το πρόβλημα ήταν ιδιαίτερα μεγάλο στα δημοτικά, όπου ο δάσκαλος διδάσκει και το συγκεκριμένο μάθημα⁸), αρνούνται την αναγνώριση σωματείων θρησκευτικού σκοπού με βάση το κριτήριο της «γνωστής θρησκείας»⁹ –ερμηνευόμενο ανάλογα με τον κίνδυνο που η θρησκεία αυτή ενέχει για την επικρατούσα θρησκεία–, απο-

νέμουν ακόμα και τη γονική μέριμνα στις περιπτώσεις διαζυγίων ανάλογα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονέων¹⁰. Τα τελευταία χρόνια η κρατούσα γνώμη στη θεωρία και τη νομολογία τείνει (όχι χωρίς παλινωδίες) να μετατοπίσει το ερμηνευτικό βάρος των σχετικών διατάξεων από τη συνταγματοποίηση του ελληνοχριστιανικού ιδεώδους (όπως αυτό αποτυπωνόταν ρητά στο μετεμφυλιακό Σύνταγμα του 1954 και στα χουντικά συντάγματα) σε μια απλή διαπίστωση ενός εμπειρικού γεγονότος (της πλειοψηφούσας θρησκείας) που έχει όμως έννομα αποτελέσματα (αν μη τι άλλο για τον προσδιορισμό του εορτολογίου και των κρατικών τελετουργικών). Η μετατόπιση αυτή είναι μεν σημαντική –και θέτει όλη την προαναφερθείσα νομολογία εκτός των συνταγματικών ορίων–, πλην όμως δεν αναιρεί τον θεσμικό προσανατολισμό του Κράτους προς την Εκκλησία, έρχεται δε εντέλει σε αντίθεση με την ίδια την καθιέρωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης.

Καθιέρωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης (και όχι απλή ανεξιθρησκία) σημαίνει ουδετερότητα του Κράτους προς το θρησκευτικό φαινόμενο: ήτοι α) ότι το Κράτος σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αντιμετωπίζει προνομιακά οποιαδήποτε θρησκεία ή τους λειτουργούς της, β) σε καμία συναλλαγή του με το Κράτος ο πολίτης δεν πρέπει να εμφανίζεται με τον μανδύα της θρησκευτικής του ταυτότητας (εκτός αν ο ίδιος το επιθυμεί για να προβάλει λόγους εξαιρέσεως από σχετική του υποχρέωση – χαρακτηριστικό παράδειγμα η αντίρρηση συνείδησης). Συνεπώς η θρησκευτική ορκωμοσία των πολιτειακών οργάνων αλλά ακόμα και ο προσδιορισμός τελετουργικών ή εορτολογίων με βάση την επικρατούσα θρησκεία τελούν σε μια καταρχήν αντίθεση με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης.

Πολύ δε περισσότερο υφίστανται μια σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων που έρχονται σε πλήρη αντίθεση ακόμα και με το υφιστάμενο συνταγματικό πλαίσιο. Από εξόφθαλμα αντισυνταγματικές νομοθεσίες, που όμως τυγχάνουν εφαρμογής, όπως η μεταξική νομοθεσία για τον προσήλυτισμό¹¹, η γνώμη του οικείου μητροπολίτη για την άδεια ανέγερσης ναού άλλου θρησκευτικού δόγματος¹², η αναγραφή του θρησκευάτος σε δημόσια έγγραφα, η επιλογή θρησκευτικού ή πολιτικού όρκου¹³, η αναγνώριση έννομων συνεπειών από την τέλεση θρησκευτικών μυστηρίων, όπως ο γάμος¹⁴ ή η βάφτιση¹⁵, και βέβαια η ιδιαίτερη θέση που κατέχει η διείσδυση του εκκλησιαστικού ιδεολογικού μηχανισμού στο σχολείο με τον ομολογιακό χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών¹⁶, τους αγιασμούς, την προσευχή¹⁷, τη χρήση θρησκευτικών εικόνων και συμβόλων, τη λειτουργία ποιμαντικών¹⁸ και θεολογικών τμημάτων με ομολογιακά προσδιορισμένο πρόγραμμα σπουδών, ακόμα και τις παραιτήσεις για τακτικό εκκλησιασμό¹⁹. Μέχρι την προνομιακή μεταχείριση των θρησκευτικών λειτουργών και νομικών προσώπων (όχι μόνο της ελληνορθόδοξης εκκλησίας) όπως η μισθοδοσία των εφημερίων²⁰, οι προνομιακές φοροαπαλλαγές ακόμα και των εμπορικών δραστηριοτήτων της Εκκλησίας, η οργάνωση ορισμένων εκκλησιών ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου²¹, η απαλλαγή των κληρικών από τη στράτευση χωρίς να απαιτείται η εφαρμογή των ρυθμίσεων για την αντίρρηση συνείδησης και βέβαια το σκάνδαλο της κρατικά αναγνωρισμένης δικαιοδοτικής λειτουργίας του μωφτή²², που καθιστά την Ελλάδα το μόνο δυτικό Κράτος (μη εξαιρουμένης της Τουρκίας) στο οποίο εφαρμόζεται η σαρία...

Υπάρχουν όμως και μια σειρά κρατικών πρακτικών που αναδεικνύουν ακόμα

περισσότερο την προνομιακή θέση της ελληνορθόδοξης εκκλησίας (από τους κρατικούς αγιασμούς –τελευταία ακόμα και στο ΣΤΕ–, τις θρησκευτικές εικόνες στα δημόσια κτίρια, τα δημόσια χειροφιλήματα σε μητροπολίτες από κρατικούς λειτουργούς – όχι μόνο πολιτικούς προς άγραν ψήφων, αλλά και ανώτατους δικαστές κ.λπ.) οι οποίες διαμορφώνουν αντιστοίχως και ένα κλίμα ιδιαίτερης εξωθεσμικής σχέσης μεταξύ εκκλησίας και κρατικών οργάνων (και που εντέλει αποτέλεσαν το υπόβαθρο για την ανάπτυξη και ιδιαίτερων σχέσεων μεταξύ εκκλησίας και δικαιοσύνης, όπως περιτράνα αποδείχθηκε πέρυσι).

Το τελευταίο χρονικό διάστημα παρατηρούμε μια πολιτική διεκυστίδα μεταξύ Εκκλησίας και κυβέρνησης. Η κυβέρνηση πιέζεται τόσο από τις αποκαλύψεις για τα εκκλησιαστικά σκάνδαλα (και πρωτίστως από την αποκαλυφθείσα διαπλοκή εκκλησίας και δικαιοσύνης) όσο και από δημόσιες παρεμβάσεις (όπως της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη) να περιορίσει τη θεσμική διαπλοκή εκκλησίας-κράτους. Έτσι βλέπουμε να ρυθμίζεται το θέμα της αποτέφρωσης νεκρών²³, να καταργείται η σύμφωνη γνώμη του οικείου μητροπολίτη για την ανέγερση ναών αλλοθρήσκων και ετεροδόξων²⁴, να απαγορεύεται η πραγματοποίηση εξομολογήσεων σε σχολεία²⁵, να ρυθμίζεται συμβιβαστικά το θέμα της στράτευσης υποψηφίων κληρικών. Από την άλλη η Εκκλησία διεκδικεί την υλοποίηση μιας σειράς μέτρων που θα μεγιστοποιήσουν τη δημόσια παρουσία της (εκκλησιαστικές ακαδημίες, ρύθμιση θεμάτων χρήσεων γης σε εκκλησιαστικά ακίνητα, νέος μητροπολιτικός ναός, προνομιούχος ένταξη της Εκκλησίας σε προγράμματα της ΕΕ κ.ά.). Εν πολλοίς –και σε ανταπόδοση πολιτικών εκδουλεύσεων– τα θέματα αυτά τίθενται σε

διαδικασία επίλυσης προς αντιδραστική κατεύθυνση. Ιδίως η ίδρυση εκκλησιαστικών ακαδημιών ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου²⁶ αποτελεί τομή για τη λειτουργία της ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς καθιερώνει με άμεσο τρόπο την επιρροή της Εκκλησίας στην ίδια τη διοίκηση ενός ΑΕΙ – πέρα και έξω από κάθε έννοια ακαδημαϊκής ελευθερίας και πολύ πιο έντονα από τη μέχρι σήμερα έμμεση επιρροή στο πρόγραμμα σπουδών των θεολογικών και ποιμαντικών τμημάτων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η Εκκλησία –ενόψει της αποδοχής των δικών της διεκδικήσεων– θα ανέχεται αδιαμαρτύρητα τους όποιους περιορισμούς στον θεσμικό της ρόλο (χαρακτηριστικές είναι οι αντιδράσεις για την εγκύκλιο που αφορά τις εξομολογήσεις). Φαίνεται, όμως, ότι ο σημερινός συσχετισμός δυνάμεων (ας μην ξεχνάμε ότι η υπόθεση των ταυτοτήτων αποτέλεσε μια έστω πύρρεια ήττα της Εκκλησίας) επιβάλλει μια αναδιπλωση της Εκκλησίας: την αποδοχή ορισμένων (όσο το δυνατόν πιο λίγων) θεσμικών εξιγνάνσεων ενόψει της υλοποίησης συγκεκριμένων υλικών μέτρων που θα ενισχύσουν τη θέση της στον δημόσιο βίο. Όρια ανοχής για την Εκκλησία αποτελούν η κρατική χρηματοδότηση, η συνταγματική αναγνώριση της ως επικρατούσα θρησκεία και η οργάνωσή της υπό τη μορφή του ΝΠΔΔ²⁷. Είναι βέβαιο ότι η Εκκλησία δεν χάνει μέσα από αυτή τη διαδικασία. Αυτοί που εντελίζονται είναι το πολιτικό προσωπικό των κομμάτων (ορισμένες φορές ακόμα και της αριστεράς) που δεν τολμούν να θέσουν το δάκτυλο επί τον τύπο των ήλων και αποδέχονται ακόμα και εξευτελιστικές τροπολογίες (όπως το επιτρεπτό της αποτέφρωσης νεκρών μόνο για ετεροδόξους²⁸!).

Εντέλει η για μια ακόμα φορά πρόοδος μιας αναθεωρητικής διαδικασίας που δεν θέτει στο στόχαστρό της τις προνομιακές

για την Εκκλησία συνταγματικές διατάξεις αποδεικνύει την ατέλεια του Κράτους με όλες τις αντιφάσεις που αυτό το γεγονός συνεπάγεται. Το ελληνικό κράτος –και μαζί με αυτό η ελληνική αστική τάξη– αναγνωρίζει ότι η νομιμοποίηση του καθεστώτος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με την αναγνώριση των πολιτών ως τυπικά ίσων και ελεύθερων, αλλά εξαρτά την ίδια του τη νομιμοποίηση από εξωκρατικούς μηχανισμούς. Οι πολίτες –όπως και το Κράτος– εξακολουθούν να οφείλουν να είναι (τουλάχιστον) θρησκευτικά προσανατολισμένοι. Μάλιστα στο έδαφος της ολοένα και μεγαλύτερης μεταβίβασης κρατικών αρμοδιοτήτων προς υπερεθνικούς οργανισμούς, η διάταξη περί επικρατούσας θρησκείας προβάλλεται ως θεσμική αντίσταση στην παγκοσμιοποίηση (και διεκδικεί έτσι ευρύτερη νομιμοποίηση). Το επιχείρημα αυτό αποσαρθρώνεται αν μη τι άλλο από την ίδια τη διεκδίκηση από την εκκλησία μεγαλύτερου μεριδίου από τα ΚΠΣ. Στην πραγματικότητα αυτό που αποδεικνύεται είναι αφενός ότι η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού σε παγκόσμιο επίπεδο αναπαράγει με ευρύτητα τη νομιμοποίηση σκοταδιστικών ιδεολογιών, αφετέρου δε ότι ολοένα και περισσότερο η τυπική (συνταγματικά φιλελεύθερη) νομιμοποίηση δεν αρκεί για τη συγκρότηση της πραγματικής πολιτικής νομιμοποίησης. Η νομιμοποίηση του καθεστώτος συγκροτείται στο έδαφος της εξασφάλισης υλικών κοινωνικών συμφερόντων, υλοποίησης πολιτικών χειραγώγησης και βέβαια στην ιδεολογική κυριαρχία του ως του καλύτερου των δυνατών κόσμων.

Σημειώσεις

1. Άρθρο 13 Σ.
2. Άρθρα 33 παρ. 2 και 59 Σ.
3. Άρθρο 13 παρ. 2 Σ.
4. Άρθρο 16 παρ. 2 Σ.
5. Άρθρο 14 παρ. 3 εδ. Α Σ.
6. Ενδεικτικά ΑΠ 997/75, 1035/75, 238/79, 840/86, 704/88. Η πρακτική αυτή περιορίστηκε μόνο μετά τις καταδίκες της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ενδεικτικά 7/12/90 υπόθεση Κοκκινάκη).
7. Διοικ.Εφ.Αθ 2704/87.
8. Η επίλυση του θέματος για τους δασκάλους έγινε με το άρθρο 16 ν. 1771/88.
9. Πολ.Πρ.Ηρ 272/84, Πολ.Πρ.Ι 92/87, Πολ.Πρ.Ηρ 87/86.
10. Εφ.Αθ 9926/87, Μον.Πρωτ.Αθ 1328/87.
11. Α.ν. 1363/1938, 1672/1939.
12. Άρθρο 41 α.ν. 1369/1938.
13. Άρθρα 408 ΚΠολΔ, 218, 194, 236, 398 ΚΠΔ, 14 παρ. 1 ν. 1558/95, 3 παρ. 1 π.δ. 130/84.
14. Άρθρα 1367, 1368, 1369, 1371 ΑΚ.
15. Άρθρο 31 ν. 344/76.
16. Π.δ. 538/82, 479/85.
17. Άρθρο 13 π.δ. 201/1998, Εγκύκλιος ΥΠΕΠΘ Φ.200.21//16/139240/26-11-77.
18. Π.δ. 434/77. Με το π.δ. 315/94 μετονομάστηκε σε Κοινωνικής Θεολογίας χωρίς όμως να αλλάξει το γνωστικό του αντικείμενο.
19. Ο.π. υποσ. 17.
20. Α.ν. 536/1945.
21. Ν. 590/77, ν.δ. 301/1969.
22. Άρθρο 5 παρ. 2 1920/1991.
23. Άρθρο 35 ν. 3448/2006.
24. Άρθρο 27 ν. 3467/2006.
25. Αν και στη σχετική εγκύκλιο αναφέρεται ότι οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ενημερώνουν για τις ώρες εξομολόγησης στην τοπική ενορία.
26. Ν. 3432/2006.
27. ΤΑ ΝΕΑ 14-1-2006.
28. «των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επέτρεπαν τη μετά θάνατον αποτέφρωση», ό.π. υποσ. 23.

